

**A STÍLUS ÉS SZELLEM FŐIRÁNYAI
AZ ÚJABB MAGYAR KÖLTÉSZETBEN**
SZABÓ LŐRINC ELSŐ BERLINI ELŐADÁSÁNAK
MAGYAR NYELVŰ KÉZIRATA

KEMÉNY ARANKA

A költő könyvtárszobájából 2014 végén került elő az a kéziratcsomag, amelynek vizsgálatával reményeink szerint több kérdésre is választ kapunk: Szabó Lőrinc 1939. június 9-i berlini előadásának két magyar nyelvű gépirata mellett, a német fordítás kézírata és annak tisztázata, valamint a Bognár József szerkesztette *Magyar sors és fehér szarvas* című prózakötet¹ előzetes tartalomjegyzékének fénymásolata talán már 1994 óta a csendes falak közt rejtőzött.

Vegyük szemügyre közelebbről a magyar gépiratokat. Egy 25,8 x 18,5 cm-es halványpiros boríték SzL ceruzás kézírásával felcímezve: „1939 / A berlini előadás: / A stílus és szellem főirányai az újabb magyar költészetben” őrizte meg őket. Mindkét, 20,9 x 33,8 cm-es, 2 x 16 fólióból álló félbehajtott gépirat 1–15-ig számozott, a címlap és a „Beszúrás a 8. oldalba” egy bekezdést tartalmazó lap kivételével. Címlapjuk kék indigóval készült másolat, a címet és főbb pontokba szedve az előadás vázlatát tartalmazza, s azokat feltehetően később illesztették a szövegtestek elé. E tartalmat követően azonban a szövegben nincsenek alcímek, az csupán bekezdésekre tagolódik. A két gépirat közül az egyik eredeti, de idegen kéz javításait tartalmazza, a másik erről a gépiratról készült, Szabó Lőrinc autográf javításait tartalmazó másodpéldány. A két szöveg javításait összevetve az látható, hogy néhány javítás lemaradt az első példányról. Az előttünk egyelőre ismeretlen személytől eredő korrigálások talán a diktált? kézzel írt? szöveget legépelő Nagyklárától vagy Kisklára ismeretlen némettanárnőjétől – aki a szöveget németre fordította – származnak, nem tudjuk bizonyosan. Nagyklára gyakran gépelte a költő szövegeit, neki azonban más az általam ismert kézírása. E gépiratra nincs minden egyes, a szerző példányán jelzett javítás átvezetve. Vajon együtt vezették át a javításokat, és néha lemaradt az első példány olvasója, vagy másképp került el figyelmét a javítandó rész? Esetleg a költő később még belejavított a nála lévő példányba? Hány példány volt nála? Maradt tehát még jócskán megválaszolendő kérdés.

A különbségeket megvizsgálva kitűnik, hogy az író példánya a teljesebb, ennek a szövegnek a végén a szerző géppel írott neve mellett saját kezű dátum is szerepel: „Berlin, 1939. június 9.”

A Collegium Hungaricum dísztermében magyar és német politikusok, valamint a Friedrich-Wilhelms-Egyetem professzorai és magyarul tanuló diákok előtt *Die*

¹ SZABÓ Lőrinc: *Magyar sors és fehér szarvas. Válogatott prózai írások*. Szerk. BOGNÁR József. Magyar Fórum Kiadó, Budapest, 1994.

stilistischen und geistigen Hauptrichtungen der neueren ungarischen Dichtkunst címmel² elhangzott beszéd keletkezéséről Szabó Lőrinc egy interjúban részletesen mesélt: „Kicsit izgatott voltam előzőleg, bevallom, mert ez volt az első német nyelvű előadásom. A kislányom tanárnője fordította le és aztán Horvát Henrikkel gyúrtuk át, hogy minden tekintetben kifogástalan legyen.”³ 1974-ben a család tulajdonában lévő szövegből Kabdebó Lóránt idézett először *Útkeresés és különbeke – Szabó Lőrinc 1929–1944* című monográfiájában,⁴ majd *A stílus és szellem főirányai az újabb magyar költészetben* című magyar kéziratot adta közre Bognár József fent említett kötetében.⁵ A kétezres évek elején azonban homály fedte a magyar fogalmazvány létezését, „sem a PIM hagyatéki letétjében, sem az MTAKK új szerzeményei között nem található” – írta Kabdebó.⁶ 2013-ban az *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák* című gyűjteményes kötet összeállításakor hiába kerestem meg Bognár Józsefet, csaknem húsz esztendő távlatából már nem emlékezett a kézirat sorsára, ezért az általa megjelentett szöveget és annak eredetijét sem volt módomban összevetni. Végül a még Szabó Lőrinc életében 1941-ben az *Ungarn* oldalain megjelent rövidített, de a nyelv helyességén javított német tanulmányt⁷ vetettük össze az egyetlen hozzáférhető, bár nem hiteles, 1994-ben közölt magyar szöveggel. A kontrollfordítást Török Dalma készítette, a lábjegyzetekben tüntettük föl a magyar szöveg sűrűn előforduló, több okból fakadó eltéréseit.⁸ Apró, de ugyancsak rejtélyes különbség mutatkozott az egyik Kabdebó által idézett részlet és Bognár-féle megfelelője között is.⁹

Kérdésként merült fel, hogy miért szerepel a német cikk alján 1941-ben, majd Bognár közlésében 1994-ben is június 4-e.¹⁰ A *Magyar sors...*-kötet tartalmi vázlatának fénymásolatán, még az előadás címe helyett is „Kézirat 1939 jun. 9.” olvas-

² Azaz 'A legújabb magyar költészet stilisztikai és szellemi fő irányai' – itt a magyar fordítók megpróbálták a magyar cím tükörfordítását adni, amely azonban nem sikerült adekvátra. A címen és a német szöveg egészén is jelentős mértékben javított Pukánszky Béla (1895–1950) germanista, irodalomtörténész, az *Ungarn* szerkesztője. Mint a költőnek írta: „A címen is szeretnék kissé módosítani, ha nincsen ellene kifogásod. Így gondoltam: *Neue ungarische Dichtung (Geist und Stil)*. Az előadás kéziratában szereplő cím kissé nehézkes és hosszú, amellet nem elég világos: »stilistische Hauptrichtung« (?!!)” – Pukánszky 1940. augusztus 13-án kelt levele, MTA KK, Ms 4685/ 213., idézi: SZABÓ 2013, 1017.

³ Beszélgetés Szabó Lőrincsel berlini előadásáról, irodalmi terveiről – és Egyiptomról. *Színházi Magazin*, 1939. június 25. 74–76., kötetben: SZABÓ, 2008, 141.

⁴ KABDEBÓ 1974, 242–243; 247–248; 249.

⁵ L. SZABÓ 1994, 88–102.

⁶ L. KABDEBÓ 2006, 227.

⁷ SZABÓ, Lorenz: *Neue Ungarische Dichtung – Geist und Stil. Ungarn*, 1941. május, 261–273., kötetben: SZABÓ 2013, 988–1000.

⁸ SZABÓ 2013, 1001–1015., jegyzetek: 1015–1018.

⁹ Lásd erről részletesebben a „humanista-szociálsztikus” kifejezéshez fűzött 37. lábjegyzetet.

¹⁰ L. SZABÓ 1994, 102.

ható, amint a *Pesti Napló*ban megjelent tudósítás is hírt ad róla, igaz, ezt Kabdebó Lóránt és Lengyel Tóth Krisztina idézte 2000-ben.¹¹ Ugyancsak ők említették az előadásra szóló felkérést is, melyet Farkas Gyula egyetemi tanár, a Magyar Intézet vezetője, a berlini Collegium Hungaricum igazgatója közvetített a Baráti Társaság elnöke nevében Szabó Lőrinc felé.¹² Mint 1939. április 27-i levelében írja: „Kedves Barátom! / megbeszélésünk értelmében közlöm Veled, hogy a birodalmi kultuszál-
lamtitkár úr¹³ előadásod idejéül június 9-ét jelölte ki. Nagyon kérek, légy szíves, postafordultával közölni, hogy ez az időpont alkalmas-e Számodra.”¹⁴ Az alkalom megfelelt, kiderül ez a Kabdebó Lóránt és Lengyel Tóth Krisztina által beazonosított Korzátai Erzsébetnek szóló június 6-i levélből, melyben a már tervezett közeli elutazásáról ad hírt: „Holnap, szerdán, még bemegyek a hivatalomba (ott aztán feje tetején áll minden, nem tudom, meddig bírjuk még egymást) és délután 4-kor indulok Berlinbe.”¹⁵ Hazatérése után pedig ezt írja: „Hétfőn jöttem meg, ma reggel már várt a leveled a hivatalban.”¹⁶ Tehát jól azonosítható a szerdai, 7-i elutazása, a péntek esti, 9-i előadása és a hétfői, 12-i hazaút dátuma.

A június 4. és 9. összekeverésére magyarázatot adhat az, hogy a hagyatékban több helyen is felismerhető a két autográf számjegy hasonlósága. Például Szabó Lőrinc *Erzählungen und Anekdoten* (Weimar, Kiepenheuer)¹⁷ című Kleist-kötete tulajdonosi bejegyzésében a második nyitott szárú kilences kísértetiesen hasonlít a négyes számjegyre, ennek alátámasztásához a könyv 1916-os megjelenése szolgál kizáró tényezőül.

¹¹ L. Szabó Lőrinc előadása Berlinben a magyar líráról. *Pesti Napló*, 1939. június 10. 10., kötetben: KABDEBÓ–LENGYEL TÓTH 2000, 330.

¹² Farkas az előadás témájának kiválasztásában szeretett volna segíteni, amikor így fogalmazott 1939. május 12-én kelt levelében: „A hallgatóságnak némi halvány fogalma van arról, hogy valahol keleten egy puszta van, ahol magyar csikósok száguldoznak. Irodalomról nem tud. Ez a hallgatóság írókból, fiatal és öreg egyetemi tanárokból, magas állami és közéleti funkcionáriusokból, diplomatákból és nejeikből áll. Kb. 150–200 meghívott vendég, nagyközönség kizárásával.” MTA KK, Ms 4705/57.

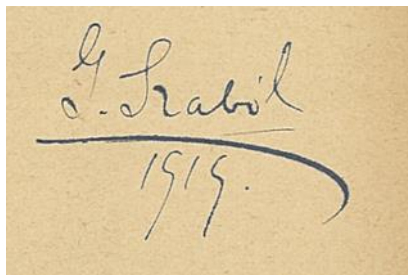
¹³ Werner Zschintzsch (1888–1953) ekkor a német tudomány-, oktatás- és kultúrminisztérium államtitkára, a Porosz Államtanács tagja, a berlini egyetem Magyar Intézete Baráti Társaságának is elnöke volt. 1945–48 között Dachauba és Darmstadtba internálták. Az 1947-es nürnbergi per többszörösen elítélte. SzL a már idézett Magyar Bálint készítette beszélgetésben utal rá: „Hirtelen eszébe jut valami. Leveleket szed elő az aktatáskájából és megmutatja. – Erről ne feledkezzünk meg! Zschintzsch államtitkár úrtól kaptam üdvözlő levelet. Ezt meg Eduard Spranger írta.(...) Nagyon szépen írnak az előadásomról. Azt kell hinnem, sikerem volt.” (SZABÓ 2008, 142)

¹⁴ PIMK, letét, file: 01.0108., idézi: KABDEBÓ 2006, 263.

¹⁵ A levél: MTA KK, Ms 4610/155., kötetben: KABDEBÓ–LENGYEL TÓTH 2000, 329–330., jegyzete: 657.

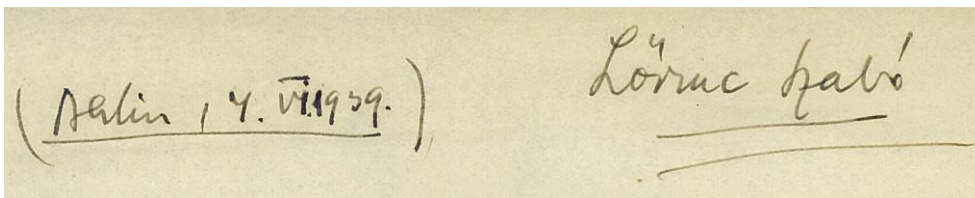
¹⁶ MTA KK, Ms 4610/154., kötetben: KABDEBÓ–LENGYEL TÓTH 2000, 329–330.

¹⁷ Ld. BUDA 2003, 188., 292. tétel.

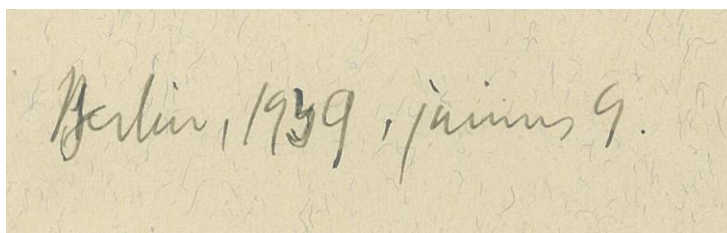

Látható, hogy a dátum könnyen félreolvasható az idegen szem számára, de vajon miért nem tűnt fel az aprólékosan gondos, mindenre figyelő költőnek ez a tévesztés 1941-ben az *Ungarn*-cikk alján? A megjelenés előtti hónapban katonáskodott, lehetséges, hogy módja sem volt olvasni a kéziratot? Vagy a betűmérettel magyarázható, lehetséges, hogy ha látta is a kefélenyomatot, tekintete átsiklott a címhez csatolt apróbetűs lábjegyzeten?: „Vorgetragen in der Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts in Berlin, am 4. Juni 1939.“ (Előadás Berlinben a Magyar Intézet Barátainak Társaságában 1939. június 4-én.) A választ nem tudjuk.

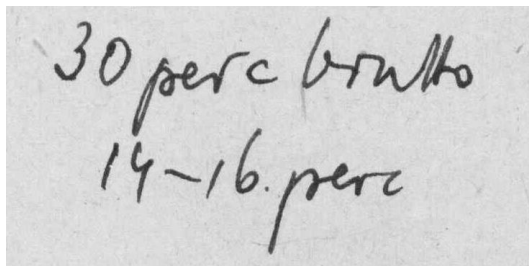
Leginkább magát Pukánszky Bélát téveszthette meg a német nyelvű gépirat Szabó Lőrinc által kiegészített datálása, ráadásul nem is emlékezhetett a berlini est pontos dátumára. Itt a kilencedike az év kilenceseihez képest egyértelműen négyesnek látszik:

S ebben a – szövegközlésnél egyébként segítségül szolgáló – magyar gépirat autográf datálása sem ingathatta meg:

Bár ez a kilencedike már idézi a Kleist-kötet bejegyzésének könnyen félreolvasható négyesét. Összehasonlításuk egy jellemző ellenpélda: 1942-ben összeállított

rádiós műsortervén szinte már kilencesnek is olvasható lenne a négyes számjegy, ha a logika nem tiltakozna ellene: „30 perc bruttó 14–16. perc.”¹⁸

Mivel az előadást SzL előbb magyarul fogalmazta meg, ezért nem valószínű, hogy a később született német fordítást, a felolvasandó szöveget visszadátumozta volna. Azt sem gondoljuk, hogy a keltezésben ne a felolvasás helyét és idejét jelölte volna meg, erre utal a helységnév is: míg a fogalmazás és a fordítás még Budapesten született. SzL itt mint jó filológus előredolgozott – mégis sikerült összezavarnia olvasóit.

Azt nem tudjuk, hogy a magyar nyelvű fogalmazvánnyal milyen tervei voltak a költőnek. 1942-ben összeállított *Próza-kötet vázlatában az Ürügyek* fejezete alatt elsőként szerepelteti, így: „Berlini előadás (Ungarn)”¹⁹ – utalva az 1941-ben megjelent német szövegre. E kiadás terve azonban mindeddig nem valósult meg, életében sem a német esszét, sem annak magyar fogalmazványát kötetben nem közölte.

A két magyar nyelvű gépirat közül a Szabó Lőrinc kézírásával javított másodpéldányt tesszük közzé, kiegészítve azt a másolaton esetleg nem látható, de az eredeti kivehető információival. Az itt közölt autográf gépiratmásolat és a Bognár József szerkesztésében megjelent kézirat közel negyven ponton tér el egymástól. Ezek leggyakrabban olyan betűhibák, amelyek talán a valóban kézzel írott – s még lapangó –, nehezen kibetűzhető eredeti kézirat félreolvasásából származnak.

A szöveget nem a kritikai kiadás, hanem a Szabó Lőrinc prózai munkáiban is érvényesített elv szerint, a mai helyesírás szabályainak megfelelően, de Szabó Lőrinc sajátos szóhasználatát, kifejezéseit, esetleges összevonásait megőrizve közöljük. A gépiraton szereplő autográf kihúzásokat a szöveg keletkezése, fejlődése, a sűrítés, a fogalmazási mód, az esztétikai nézőpont vizsgálata érdekében és szigorúan szakmai szempontok szerint oldottam föl a lábjegyzetekben. Az előadás tartalmi, elméleti vizsgálatát itt mellőzöm, amint a német szöveggel való összevetés és a németül megjelent tanulmány fejlődésének végigkövetése is izgalmas elemzést igénylő dolgozat témája lehet, most csupán néhány esetben utalok a német szöveg egyes kifejezéseire vagy a magyar szöveg német megfelelője hiányára. Ugyanitt jelzem a gépirat melletti piros ceruzás lapszéli kiemeléseket, míg a szövegbeli alá-

¹⁸ Ld. SzL *Az arany ősz* című verses rádióműsora tervének borítólapja, 1942. január, autográf kézirat, MTA KK, Ms 2278/70.

¹⁹ PIMK, letét, file: 19.0072 és 19.0087–91.

húzásokat egy az egyben megőriztem. A fontosabb nevek kiemelésén túl az egész mondatok, sorok vagy bekezdések megkülönböztetésének okára egyelőre nem tudtam rájönni. Uthalhatnak önmaguk lényeges voltára, de ebből a szempontból nem következetes a megjelölések sora, vagy vonatkozhatnak a fordításban nehézséget okozó kifejezésekre, szakaszokra vagy az éppen a német nyelvben átfogalmazandó kitételekre is.

Köszönöm, hogy a költő emlékét és könyvtárszobáját hűen gondozó ifj. Szabó Lőrincné és a Szabó Lőrinc Alapítvány hozzájárultak a kéziratok kutatásához és közléséhez, és itt mondok köszönetet Kabdebó Lórántnak, aki felhívta figyelmemet a sok éven át elveszettnek hitt, de végül megtalált dokumentumokra, amelyek Szabó Lőrinc egyik legvitatottabb korszakának tanulmányozását segíthetik majd elő.

A stílus és szellem főirányai az újabb magyar költészetben

I. Az elődök

A Nyugat költői kultúrvonala: Babits Mihály. – Nemzeti-nemzetközi forradalmi vonal: Ady Endre. – Népi hatások a próza felől.

II. A háború után

Az ellenforradalom és a költők. Irányok zűrzavara. – A fiatalok és a nyugatosok közös fejlődése a természetesség felé.

III. A letisztulás

Az új nemzedék 1930 óta. – Új, nemzeti klasszicizmus és népi csoport. – Három arckép: Erdélyi József, Illyés Gyula, József Attila. – A jelen költői-lelki atmoszférája.

Körülbelül egy hónapja kaphattam meg a berlini „Magyar Intézet Barátainak Társasága”²⁰ megtisztelő felszólítását, hogy tartsak előadást a mai magyar líráról. Azóta sokszor próbáltam elképzelni, hogy tulajdonképpen mit is mondok majd Önöknek erről a helyről. S mialatt a milliós Budapesten, otthon és hivatalban, lopott magányban és robogó autóbuszon, mindenütt az egyéni és közösségi kenyérkereső üzem gondjai és parancsai ostromoltak, mialatt minden oldalról az új nemzeti energiahalmazás munkája gyúrta, tördelte köröttem, keményen és szakadatlanul²¹ a történelmi jelent, s ráadásul egy országgyűlési választás megindulása²² újból szinte testi közelségbe állította mindenki elé a sokat emlegetett magyar sorskérdéseket, amelyek létükben vagy megoldásukban párhuzamosan futnak, sőt részben a legszorosabb kapcsolatban vannak az európai feszültség okaival: az erőknél, szükségle-

²⁰ Szerzői törlés (Sz. törlés): „Collegium Hungaricum”

²¹ Javítás nélkül a gépiraton (Jav. nélkül): „szakadatlanul,”

²² 1939 pünkösdjén (május 28–29-én) a második zsidótörvény érvénybe lépését követően tartották az országgyűlési választásokat, amely a kormánypárt győzelmét és a szélsőjobboldal megerősödését hozta.

teknek és tényeknek²³ ebben a súlyos özönlésében elbátortalanodva minduntalan fel kellett vetnem magamban a kérdést, hogy vajon van-e értelme a mai siketítő világban a költészet finom szavára figyelni, s még inkább azt, hogy lehet-e akár csak a legkisebb reménye is valami szellemi haszonnak abból, hogy egy magyar költő verséről és irodalmi irányzatokról beszél egy olyan idegen nyelvű körben, amelynek hallgatósága számára semmit sem tud megeleveníteni e költészet kincseiből.

Egy délután aztán mégis nekiláttam az írásnak. Irodalmi életünk egyik centrumában ültem, egy csendes belvárosi kávéházban, az egyetemi könyvtár mellett.²⁴ Kérem, ne fűzzék hozzá most a kávéház szóhoz azokat a képzeteket, amelyekkel az úgynevezett kávéházi irodalmat a kritikánk kísérni szokta. Az a hely, amelyről beszélek, évtizedek óta kényelmes találkozópontra a legjobb magyar íróknak és költőknek és minthogy nincs benne cigány, a maga fénykorában alkalmasnak bizonyult egy írói klub, egy csendes munkahely és egy irodalmi börze hármasszerepének betöltésére. Húsz évvel ezelőtt, jobb remtelak híján, ebben a kávéházban kezdtem fordítani Shakespeare szonettjeit,²⁵ s időnkint tulajdonképpen majdnem mindenki megfordul benne, akinek, a háború óta köze volt vagy van a magyar költészethez.

S ahogy ott töprengtem a téma fölött, egy pillanat keresztmetszetében felvillant mindaz, ami a háborútól máig a magyar lírában történt: s úgy éreztem, hogy ez a kép bizonyos tekintetben mindenütt érdekes és tanulságos lehet. Nem az egyes alakok gazdag nyüzsgése, a névtelen ifjú titánoktól az akadémia néhai csipős nyelvű titkáráig,²⁶ aki öregkorában a már megállapodott modernnek közé, a mai öregek közé járt el, hogy ellenfelei közt dohogja ki mérgét a saját vaskalapos konzervatív barátai ellen: ez csak ismeretlen nevek özönét jelentené Önöknek. És, sajnos, nem az egyes termékek, melyeket ez a líra létrehozott: ennek az érzékeltetéséhez egy zseniális műfordító életművére volna szükség. Hanem a szellemi és akarati tartalom fejlődése és a stílusok hosszú harcának mai végeredménye, amelynek ízeit és problematikáját analógiák útján idegen költők és idegen irodalombarátok is átérzhetik valamennyire.” Úgy döntöttem tehát, hogy annak a folyamatnak a rajzában, amelynek én magam is szemtanúja és szereplője voltam és amelyet most Önök előtt vázolni igyekszem, elsősorban esztétikai és lélektani kivonatát próbálom adni a háború utáni magyar líra fejlődéstörténetének. A hangsúlyt természetesen a saját nemzedékem kapja, de – legalább név szerint – érintenem kell kiindulásképpen az előző generáció nagyjait, sőt hivatkoznom kell olyan személyiségekre is, akiknek művei, noha ők maguk nem lírikusok, kisugárzásaikkal erőteljesen jelen vannak a

²³ Jav. nélkül: „tényekben”

²⁴ A Centrál kávéház (Egyetem utca 1., ma Károlyi u. 9.) *A Hét*, de a *Nyugat* szerzőinek is, köztük az ifjú Szabó Lőrincnek is törzshelyeül szolgált.

²⁵ Kötetként 1921-ben jelent meg a Genius Nagy írók – Nagy írások sorozatában.

²⁶ Heinrich Gusztáv (1845–1922) egyetemi tanár, pozitivistá irodalomtörténész, a Kisfaludy Társaság tagja, az Akadémia főtitkára és az 1918-ig működő országgyűlési felsőháznak is tagja volt.

ma szellemi atmoszférájában. Ezeknek az idősebb íróknak a műveit fordításokból egy kis utánjárással tűrhetően vagy elég jól megismerhetik vagy talán már ismerik is; az újabbak költészete most még megismerhetetlen, hiszen a tervszerűtlenül készült és túl kevés fordítás sokszor egyenesen félrevezető lehet.

Amikor én 1919-ben írni kezdtem, a modern magyar irodalmi élet majdnem teljesen a *Nyugat* folyóirat és írói kör bűvöletében állt. A nyugatosok hatása már évek óta áthatotta vagy megérintette a polgári vidék lelkületét is, főleg azért, mert a politikai harc egy része irodalmi téren zajlott, s mert akkor a győzelmesnek látszó világnézetnek voltak kiválóbbak az irodalmi képviselői. A világháború alatt én, a mozdonyvezető fia, a gimnázium utolsó éveit jártam a debreceni református kollégiumban, s természetesen olyasféle rajongással gondoltam a körülcsatázott budapesti mesterekre, elsősorban Ady Endrére és Babits Mihályra, amilyenel egy akkori ifjú német költőjelölt fordulhatott egyrészt mondjuk egy Dehmel lázas modern világa, másrészt – hogy még egy megközelítő analógiával éljek –, egy Stefan George magasrendű kultúrköltészete és örök eszményei felé. Az én fogékonyságomban békésen összefért ez a két hatás; más modern fiatalok hevesen állást foglaltak az egyik, vagy a másik nagy költő mellett. Általában Ady jelensége volt a megbabonázóbb, Ady volt a szemmel láthatóan zseniális, Petőfi méltó utóda; és vonzóerejét csak növelte,²⁷ hogy benne egy olyan forradalmár poéta küszködött a szerelem, a pénz, az Isten, a halál, a szociális igazság és a legégőbbben aktuális politika²⁸ dolgaival, aki egyúttal a magyar fajnak, a protestáns erdélyi magyar úrnak is tipikus képviselője volt. A katolikus Babits, a tiszta európai szellemség öre, az elsőrangú formaművész, akinek nemes esztéticizmusa azonban később, a háború után, sokkal emberibbé fejlődött, mint amilyen a Stefan Georgéé, nem mutatott olyan nyilvánvalóan magyaros kapcsolatokat, mint Ady, de kétségtelenül vezér volt ő is. Közel állt hozzá a köztudatban Kosztolányi Dezső, akit újabb durva megközelítésben egy Rilke-szerű impresszionista költőnek, és Tóth Árpád, akit néha magyar Keats-nek szoktunk mondani.

A nyugatosoknak ezzel a „kultúrvonalával” szemben, azaz inkább csak kissé szorosabban Ady mellett, állt két szintén nyugatos prózáíró. Az egyik Móricz Zsigmond, zseniális regényíró, igazi hatalmas és ösztönös, népi tehetség, a vidék és a parasztság küldöttje, aki maga keveset vagy éppen semmit sem politizált, de realiztikus-naturalista életábrázolásaival szintén forradalmian hatott; a másik Szabó Dezső, a nagytehetségű, kissé formátlan regényíró, félelmes pamfletista és stílrómantikus, viharos politikus, örök „Stürmer und Dränger”. A kultúrmodernnek és a magyarosok közt sokan mintegy hidat láttak Juhász Gyulának félig esztéta, félig erős magyar vidéki hangulathatásokat mutató, szelíden sóvárgó, majd egyre peszsimistább költészetében. A „magyarosok” és „kultúrköltők” megjelölést nem szabad túlságosan szigorúan venni: hiszen a Párizsért rajongó Ady erősen reagált a

²⁷ Szerzői javítás erről (Sz. jav.): „csak fokozta és, csak”

²⁸ Sz. jav.: „aktuális akkori politika”

francia dekadens és szimbolista költészetre és a tüntetően, kétségbeesetten magyar Szabó Dezső²⁹ francia tárgyú esszéik egész sorát írta.

Ezekkel a nyugatos írókkal a konzervatív magyarság nem tudott méltó ellenfeleket szembeállítani. A közösen vívott politikai és esztétikai szabadságharc meglehetősen együtt tartotta³⁰ a *Nyugat* heterogén társaságát, de még jobban összekovácsolták³¹ őket a közösen elszenvedett támadások. Azt a hibát, hogy a kor legjobb íróit,³² noha tiszta magyarok voltak, világnézetükkel és irodalmi értékükkel együtt kiátkozta, elkésérítette és ezzel részben a megértő zsidóság táborába szorította a reakciós hivatalosság, ezt az óriási hibát csak mostanában kezdi kiheverni a magyar szellemi élet. Az említett költőknek azonban a hivatalos elutasítás ellenére igen nagy szerepük volt a nemzet hangulati nevelésében. Szerepüket a forradalom alatt a liberális-radikális kultúrközéposztály és a munkásság marxista vezetősége kissé még erőszakolta is, túlhangsúlyozva polgári színekük egyes nemzetközi, pacifista és szocialista vonásait, míg nemzeti, sőt kimondottan faji megnyilatkozásaik fölött átértelmezéssel, vagy észrevétlen igyekezett elsiklani. Bizonyos általános humanisztikus jogok és vágyak híveiként a közvélemény ebben az időben még azokat a modern költőket is bevonta a forradalmiság perifériáiba, akiket az előbb tiszta kultúrköltőknek mondtam, és akiket a temperamentumuk, vagy esztétikai ízlésük aránylag majdnem konzervatívvá nevelt.³³

Ez a sokrétű, élénk, önmagában véve igen értékes, viszont visszhangjában kissé zavaros és őszintétlen szellemi élet a forradalom és az ellenforradalom után is tovább hatott, élénken, gazdagon és zavarosan. Babbitól és a formaművészekről egy előkelő, de mindig emberi kultúrköltészet magas szuggesztívója, Adytól – aki mellé e tekintetben mindig oda kell gondolnunk az említett két népi prózáirót – egy paraszti-szocialisztikus új, magyar világ követelése sugárzott át, mint vonzó és parancsoló örökség, a háború és az ellenforradalom időbeli válaszfalán. Ami Adyt illeti, örökségünk igazán szellemi volt már abban az időben is, amikor mi, fiatalok, indulunk, mert ő, az ezer ellentétből összeállt, stílusában és világnézetében új, vad és féktelen, filozemita és ugyanakkor antiszemita költőzseni, közvetlenül a kommün előtt meghalt. Rengeteget idézik és sokféleképpen értelmezik súlyos betegen eladagolt utolsó politikai nyilatkozatát, válaszát, melyet a Károlyi-kormány hivatalos tisztelgő küldöttségének üdvözlésére adott: „Ez nem az én forradalmam...” Ady Endrét én már nem láthattam testi szememmel. Legközelebb akkor voltam hozzá, amikor a ravatala fölé hajoltam a Nemzeti Múzeum előcsarnokában azon a nagy temetésen, amelyet a kormány rendezett neki.³⁴

²⁹ Sz. törlés: „Szabó Dezső, aki az árja rasszizmust turánira festi át a magyarság számára...”

³⁰ Sz. jav.: „összetartotta”

³¹ Sz. jav.: „eggyé kovácsolták őket.”

³² Jav. nélkül: „írói”

³³ A bekezdés mellett balra függőleges piros színű ceruzavonás.

³⁴ 1919. január 27-i halálát követően Adyt a „nemzet halottjának” nyilvánították, temetését a Berinkey-kormány megbízásából a Vörösmarty Akadémia szervezte. Ady holttestét a

Maga az ellenforradalom nem favorizált olyan eszméket, amelyeket a jó irodalom újnak tekinthetett, vagy átérzés révén megújíthatott volna. A nemzeti érzés mögül hiányzott a szociális belátás. A fordulat – mint azt még a fajvédő Szabó Dezső is hamarosan érezhette³⁵ –, inkább csak a hazafias dilettantizmusnak hozott némi komolytalan konjunktúrát. Nemzeti reneszánsznak legfeljebb a kritikai irodalom területén kezdtek feltűnni az előjelei, amikor a kárhoztatott *Nyugattal* szemben megindult egy magasabb szándékú, kulturált és hangsúlyozottan magyar ellenfolyóirat, a *Napkelet*. A *Napkelet* nem hozott igazi kreatív költői erőket, de modernebb befogadó szellemével üdvösen hozzájárult ahhoz, hogy lassankint tompuljanak az ellentétek a *Nyugat* magyar értékei és a nemzeti közvélemény között. A megértésre, arra, hogy a magyarság hozzáfejlődjék az íróihoz, akik kissé előreszaladtak az időben, igen nagy szükség volt. Az ellenforradalmat ugyanis a legjobb költők egyszerűen reakciónak látták; amivel persze nem akarom azt mondani, hogy akik viszont reakciónak látták, azok mind a legjobbak, vagy akárcsak a jók közé tartoztak. S nem is nagyon láthatták egyébként: hiszen például az ellenforradalmi ifjúság eleinte – hosszú éveken át – mindenestül elvetette Adyt, azt az Adyt, akit most, húsz évvel a költő halála után, ugyanazoknak az ifjúsági szervezeteknek éppen olyan nacionalista és radikális utódai – s velük együtt minden egyes magyar politikai párt, a szociáldemokraták éppúgy, mint a nyilasok –, egyik legnagyobb szellemi vezérükként ünnepelnek. Abban az ellenforradalmi időben azonban, amelynek ismertetésénél tartok, a halott Ady még kiátkozott költő, és a többi jó költő legnagyobbbrészt ellenzéki volt.³⁶ Ellenzéki, – a háború előtti értelemben. Azt hiszem, mi, akkori fiatalok, szintén csaknem kivétel nélkül azok voltunk. Nem csoda: még túlságosan erős volt bennünk a marxista nevelés hatása, túl kevés az egyéni realitás és tapasztalat, és mindenekfelett túl sivár a szociális jelen. Agresszív megnyilatkozásai nemigen voltak ennek az irodalmi ellenzékiségnek, hiszen más oldalról nagy tanulság volt a magyar kommun csődje is, és ezenfelül mindnyájunkra bénítóan hatottak azok az óriási veszteségek, amelyek a magyarságot érték és amelyek – valószínűleg egyes kísérőjelenségek miatt – mindamellett csak évek múltán tudták az igazi költőket újra megtanítani annak a sokszor kompromittált szónak a használatára, hogy: hazám. Míg ez be nem következett, a közösségi akarat és vágy inkább elvontságokba burkolózott, nemzetileg színtelen humanista-szocialisztikus³⁷ ideológiákba, szimbolikus kifejezőmódba, esetleg neokato-

Nemzeti Múzeumban ravatalozták fel, innen kísérték utolsó útjára január 29-én a Kerepesi temetőbe, ahol díszsírhelyet kapott. (Forrás: VÖRÖS Boldizsár: Két rendszer, két halott, két temetés. Ady Endre és Eötvös Loránd búcsúztatásai.

[http://www.mediakutato.hu/img/cikk/2004_03_osz/08_ket_rendszer/2.jpg](http://www.mediakutato.hu/cikk/2004_03_osz/08_ket_rendszer_Uo. ui. közli a Vasárnapi Újság 1919. február 9-i számában megjelent koszorúkkal díszített ravatal felvételét is: <a href=)

³⁵ A megjelent német szövegből hiányzik e betoldás.

³⁶ A bekezdés mellett e pontig tartó piros színű ceruzavonás.

³⁷ Sz. jav.: „emberi-szocialisztikus ideológiákba”. Az idegen kéz javította gépiraton: „humanitár-szocialisztikus ideológiákba.” Vigyázat, személyes: Kedves Lóránt, amikor monográfiádban idézted az előadás magyar fogalmazványát, akkor ezt a gépiratot láthatad

licizmusba; a líra többi – tehát legnagyobb – része pedig megint személyes lett, nagyjában a magánélet érzelmi és szellemi analízise.

Ekkor már a mai negyvenévesek is az irodalom színterén szerepeltek. A *Nyugat* megnyílt előttünk. A nagy múltú folyóirat a hosszú politikai szélesönd idején a belső nivó tartásával igyekezett megőrizni súlyát s végeredményben bizonyos esztétikai eklekticizmus irányában fejlődött tovább; jelenleg Babits, a költő, szerkeszti, aki évek óta egy nagy irodalmi alapítvány kurátora és súlyos beteg.

A polgári *Nyugat* egykori kiegyensúlyozatlan esztétikai forradalmiságát és ezzel együtt a marxisztikus szimpátiákat leginkább még az³⁸ extrém prózaversírók csoportja őrizte meg, amely részben bécsi, berlini, párizsi emigrációból dolgozott haza, ebben az időben is imponáló kitartással gyártva az újabb és legújabb európai „izmusok” termékeit. Ezeknek az aktivistáknak, futuristáknak és dadaistáknak már a háború utolsó éveiben feltűntek az előőrsei: *A Tett*, majd a *Ma*³⁹ című folyóirat körül csoportosultak és vezérük még mindig Kassák Lajos volt, aki most rendes naturalista munkásregényeket ír és érthető, idillikus-kozmikus prózaverseket, némi maradék stílkülönccsel és talán egy kis baloldali ideológiai fátyolozottsággal. Ezeknek a soknevezetű modernistáknak elméletileg nem egyszer igazuk volt.⁴⁰ Ellensúlyt alkottak egyrészt a túlzott esztéticizmussal, másrészt az agresszív nyárs-polgári tradicionalizmussal szemben. Mumuskodó politikai és irodalmi terrorizmusukat még a kommün alatt sem vették komolyan.⁴¹ A háború utáni első öt-tíz évben a magyar lírában életteljességet hangoztató programjuk ellenére, ők képviselték a legpapírízűbb elvontságot, művésziességet, élettelenséget. Bizonyos érdemeik feltétlenül voltak a stílus-élénkítés és a nyelvtömörítési kísérletek terén, de végzetük lett,⁴² hogy egyébből sem álltak, mint stílusból és⁴³ polgárriogató elvekből. Beleveszték a köröttük ásító türelembe, és egyre fokozódó érdektelenségbe. Néhány tehetséges fiatal költő a húszas évek közepén szintén mutatott expresszionisztikus hatásokat, de csakhamar önállóan fejlődött tovább s tulajdonképpen sohasem tartozott ehhez az extrém körhöz. Lehetségesnek tartom, hogy ennek a túlzó iskolának az utolsó mohikánjai vagy a mohikánok fiai, esetleg, mint szürrealisták, ma is dolgoznak; senki se veszi komolyan, senki se tartja számon őket.⁴⁴

(KABDEBŐ 1974, 243). Bognár szövegközlésében: „humanista szocialisztikus ideológiákba”; a német kéziratban „in... humane, sozialistische Ideologien” (‘emberi, szocialista/szocialisztikus ideológiákba’), a megjelent változatban: „in... allgemeine menschliche, sozialistische Ideologien” (‘általános emberi, szocialista/szocialisztikus ideológiákba’) szerepel.

³⁸ Sz. törlés: „antiburzsuj beállítottságú”

³⁹ Jav. nélkül: „a „»Tett«, majd a »Ma«”. A két Kassák által szerkesztett lap: *A Tett* 1915–16 közt, betiltásáig, a *Ma* 1916-tól 1925-ig jelent meg.

⁴⁰ Sz. törlés: „Nem egyszer ellensúlyt...”

⁴¹ Sz. törlés: „...sem vették komolyan az írók, költői gyakorlatukat pedig maga Kun Béla, a magyar kommün vezetője is köszönettel elhárította.”

⁴² Sz. törlés: „végzetük éppen az lett...”

⁴³ Sz. törlés: „mint stílusból és stílusból és...”

⁴⁴ A megj. ném. szövegből hiányzik a bekezdés ezen utolsó mondata.

A nyugatosok nagy része jóval túlélte Adyt, a vezért, és tulajdonképpen a háború után alakította ki végleg egyéniségét, tetőzte be munkásságát. Velük párhuzamosan mindjobban előtérbe kerültek már a fiatalok. A költészet mindenütt újul, vedlik, mint az év, mint a természet, és mivel minden korban és emberben több az örökemberi, mint az aktuális, a fiatalokban is elsősorban az örökemberinek kellett valahogy megújulnia. Az apák ez alkalommal nem olyanok voltak, hogy fiaiknak forradalmat kellett, vagy lehetett volna kezdeni ellenük. Együtt újultak, vedlettek a fiatalsággal. Az az akadémikus-konzervatív költészet, amellyel valaha ők már a pusztá létük révén is szemben álltak, lejáratva az egyszerű nyelvet és az egyszerű formákat. Az Ady–Babits-nemzedék ezért sokat újított, artisztikus irányban, színezte, frissítette a költői nyelvet, lazította, és szigorította a formát, évtizedek óta nem ismert mértékben merészebbé tette a képhasználatot és a logikai kapcsolást és kitágította a témakört. Utánuk az expresszionista közjáték, amelyről az imént beszéltem, az ő túllicítálásukban kereste a további fejlődést. Pedig a fejlődés most egészen másfelé mutatott. Olyan irányba, amelyet elmélet és elhatározás nem találhatott meg, s ha megtalált volna, nem hihetett volna helyesnek. Lassabban, évek alatt, ki-ki a maga egyénisége szerint: a fiatalok legjava mind elért a helyes útra, egy parasztfiú azonban egyenesen azon indult el. A többiek hosszabb-rövidebb forrongás után ugyanoda jutottak: a közvetlenséghez, az egyszerű emberi hanghoz, amelynek természetesen még mindig rengeteg az egyéni árnyalata. A sok izmus után a fiatal Magyarországon ma különálló költőegyénségek vannak, akik – a legjobbak – egy kicsit mind rokonai egymásnak, de nem tartoznak közös iskolához. Egyszerű költészetük a maga egészében mégis reakció és eltérés a nyugatosok esztétikájával, artisztikus újításaival, modern vadságaival, vagy éppen a választékosságával szemben. Én úgy látom, hogy egy új nemzeti klasszicizmus alakult ki. A fiatalok formai és nyelvkezelési egyszerűsödése már régen visszahatott az apákra, így az 1928-ban tüdővészben meghalt Tóth Árpádra, a három évvel ezelőtt súlyos rákoperációk után elhunyt Kosztolányi Dezsőre és Babits Mihály költészetére is, akit én magam annakidején első mesteremnek tekintettem, és akiben ezt a változást persze az évek is kiérlelhatték.⁴⁵ Így aztán, nem lévén igazi ellentét köztük, nem is annyira esztétikai, mint inkább világnézeti és személyi okok miatt történhetett, hogy a fiatalok egy részének kapcsolata folyton lazább és lazább lett a liberális-humanista *Nyugattal*. Agresszív szembekerülések a fiatalok és az öregek közt mintegy tíz éve már csak elvétve adódtak és semmi esetre sem voltak véresen komolyak.⁴⁶

A fejlődés útját évről-évre végigkísérni hosszadalmas volna, elég, ha az eredményre utalok. A vezető fiatal költők – valamennyien pár évvel negyven fölött vagy alatt – egyéniségük minden ízének megőrzése mellett mintegy 1930 óta meglehetősen testvérek a költészet legfőbb anyagának, a nyelvnek művészi kezelésében. A modorellenesség, a giccstől való irtózás olyan heves, és annyira belülről fakad, hogy a szélsőséges Adynak, akit az új nemzedék húsz év távlatából most

⁴⁵ Sz. jav.: „...meghozták”

⁴⁶ A következő bekezdés külön lapon: „(Beszúrás a 8. oldalba:)” megjegyzéssel.

már sok kritikával néz, óriási társadalmi, világnézeti és irodalmi nevelő hatása ellenére a jó költők közt tulajdonképpen nincs iskolája Magyarországon.⁴⁷

Megpróbálom most összefoglalni a hosszú fejlődés eredményét, a legújabb magyar költészet általános jellemzését. Egyetemes törekvés: a harmónia, a rend, a világosság. A hangulat túlnyomórészt komoly, sőt pesszimista. Lenézik a nyafogó érzelmeket és az impresszionizmust, viszont megtűrik, sőt kedvelik a meseszerűt, az álmodást. A stílus ennek megfelelően egyszerű, majdnem objektív, pontosságra törekvő, amellet meleg és sokszor intellektuális, sőt kissé józan, meglehetősen ellensége a szónokiasnak. A témakör: a mindennapi élet eseményei, a táj és a környezet, az ember és a magyar ember küszködése önmagában, a természetben és a társadalomban; mindaz, ami a városi és a falusi idill, és a tomboló kitörések közt megfér. Vallási kérdések inkább csak a neokatolikusoknál jelentkeznek, Isten és a metafizika dolgai a kultúrvonalon. Szerkezetileg a zárt formák uralkodnak, a formabravúr általában ritka. Sok a magyaros hangsúlyú vers, a dalszerűség és az epikus-lirikus autobiografizmus. A rímkezelés az elődökéhez képest általában hanyagabb lett, a rím megbúvik. Az úgynevezett költői szabadságokat nem tűrik. Ideológiailag nagyon hódít a magyar tudat. Hatások tekintetében sok a visszakapcsolódás a távolabbi magyar irodalmi múltba. Az európai kultúrszálak közt feltűnően kevés a német, sok a francia és újabban erősödött az angol.⁴⁸ Az elszakított területek magyar kisebbségi költői intenzív fordítói csereviszonyban vannak a környező népek költészetével. A hazai környezetreakció jóval kisebb, mint Adyék idejében volt.”⁴⁹

Különleges szín ebben az új költészetben: a népi eredetű költők. Első köztük az a parasztfiú, aki – mint említettem – egyáltalán elsőnek ért egyszerűvé a fiatalok közül és aki a maga egyéniségének és életkörülményeinek megfelelően a népies dalformákat, a népi nyelvet, a népdal reminiscenciák továbbépítését, és a mesehangot hozta. A népiesség nálunk százéves tradíció, műnépdalköltők és dilettánsok verkliformája. Ez volt az oka annak, hogy az új naiv költő éppen ezzel az egyszerű magyar hangjával sokáig szinte idegenszerűnek hatott a saját hazájában. A többi fiatal tematikailag bonyolultabb egyszerűségét, emberi hangját már értékelték, amikor a modern közönség „ínyencebb” része végre szintén elismerte, hogy ennek a parasztfiúnak a költészete nem a szokott Petőfi-epigonizmus és nem is csak egy új rafináltan primitív stíluskísérlet. Mások viszont kezdettől fogva melléje álltak, s bizonyos túlzott párhuzamot találtak közte és Kodály és Bartók népi gyökerű modern magyar muzsikája között.

Az új költőt Erdélyi Józsefnek hívták.⁵⁰ Körötte úgynevezett népi csoport alakult ki, versekkel bizonyítva annak a magyar vonalnak, annak a szellemnek az erejét és igazságát, amelyet az apák idején a ma is dolgozó Móricz Zsigmond és Szabó Dezső, a két ünnepezt prózaíró, továbbá Ady programjának és költői összeté-

⁴⁷ A bekezdés mellett piros ceruzavonás.

⁴⁸ A megj. ném. szövegből hiányzik: „...és újabban erősödött az angol.”

⁴⁹ A bekezdés mellett piros ceruzavonás.

⁵⁰ Sz. törlés: „...hívták. Egyike a legfontosabb és legjellemzőbb jelenségeknek a mai magyar költészetben.”

telének egy része képviselt. Ennek a magyar és népi lelkületnek a termékenyítő ereje a háború után egyre nőtt, s a regény- és novellaírásban kitűnő⁵¹ újabb képviselői támadtak a fiatal prózában, sőt már a színpadi irodalomban is; az utóbbi években pedig, mióta a történelem a magyar agrártömegek sorsának jobbrafordításán oly erősen dolgozik, a közvélemény valósággal a parasztság politikai előharcosait⁵² látja a népiesek költészetében. Annyi bizonyos, hogy a legjobb új magyar írók általában egy oktávval mélyebb társadalmi rétegből hoznak híreket az ember-ről, mint az elődeik. Ha a népi költőkhöz vesszük azokat a fiatalabb erőket, akik a népi tárgyú regényben, a szociográfiai irodalomban vagy az agrárrokonszenvű pártok lapjaiban a földosztásért és a magyar parasztság megmentéséért agítálnak, akkor egyenesen ezt a lazán összekapcsolt szellemi kört kell a legtipikusabb csoportnak mondanom a mai Magyarországon. Csizmás, vagy úriás öltözetű próza-írók, parasztpublicisták, minden rendű és rangú költők és agitátorok és „őstehetségek” seregétől tarkállik irodalmi jelenünk, természetesen „mitläuferek” is bőven akadnak köztük.⁵³

Érdekes, hogy a népi szellem hordozói politikailag egyáltalán nem egységesek. Mindnyájan legalábbis radikálisok, de módszerbeli, kulturális, külpolitikai, személyi és egyéb kérdések olyan feszültségeket tudnak létrehozni köztük, mintha legalábbis egy régimódi jobb- és baloldali ellenzék hadakoznék a közös agrárcélért egymással és – kissé fontoskodva – valamivel, ami messze, valahol a felhőkön túl van: a kormányhatalommal. A társadalom rokonszenve megoszlik; a kultúrközéposztály nagyobb része, különösen⁵⁴ a zsidóság, a parasztpropaganda minden támogatása mellett hűvösen, sőt ellenségesen bánik Erdélyivel, főleg⁵⁵ amióta a költő kiadta egy antiszemita minősített balladáját és egyik legújabb verseskötetét az egyik nyilaskeresztes pártnál jelentette meg.⁵⁶ A társadalom kisebb része időnkint erőtlen szimpátiatüntetések rendezésével a parasztköltői mellett, a hivatalosság pedig az agrárrokonszenvű általános helyeslése mellett a népi csoport jobb- és baloldali radikálisainak köréből időnkint egyformán elitét és elkoboztat egy-egy költőt, vagy túlerős verset, vagy szociográfiai munkát. Ezek a népiesek így tulajdonképpen igen rossz helyzetben vannak; minálunk az olyan költő, akinek nincs valamilyen polgári foglalkozása, csak akkor élhet meg, ha liberális, vagy legalább közömbös a tényleges társadalmi-gazdasági erők szemében; nekik pedig nincs sem komoly sajtójuk, sem kiadójuk, sem semmiféle komoly társadalmi hátvédjük. Szerintem⁵⁷ nem üz-

⁵¹ Sz. törlés: „fiatal és kitűnő”

⁵² A gépiratos másolat lapszéléről lecsúszott a „-t”: „előharcosai” olvasható, az eredeti gépiraton még teljes.

⁵³ Azaz utánzó, követők. Vö. *Az irodalmi divat* című tárcájában írottakkal: „Az irodalmi harc is könnyen válhatik divattá, hiszen minden mozgalomhoz lármásan tódulnak a mitläuferek, akik a nemes cél aranyát felváltják a könnyű siker aprópénzére.” (*Pesti Napló*, 1921. szeptember 25. 9., kötetben: SZABÓ 2003, 11)

⁵⁴ Sz. jav.: „illetve”

⁵⁵ Sz. jav.: „különösen”

⁵⁶ E mondat mellett piros ceruzavonás.

⁵⁷ Sz. törlés: „Szerintem ezek a népi-fiatalok”

nek pártpolitikát, költői harcuk elsősorban emberi, legfeljebb ideológiai megnyilatkozás, majdnem személyes és sokszor következtlen nemzeti líra.

Maga Erdélyi Erdélyből jött, világháborús rohamcsapat-tiszt,⁵⁸ országutak modern vándora, ma is meglehetősen rossz viszonyok között élő, rendkívül érzékeny, lobbanékony és fegyelmetlen idegzet, keserű realista és romantikus álmodozó, csupa fojtottság, véres hit és tündérszép naiv idill. Epikus szálakkal átszőtt, egyszerű és érzékletes önéletrajzi lírájának legjava lefordíthatatlanul ízes és tömör nyelven írt tökéletes tiszta kis és nagyobb remekművekből áll. Éles, fanatikus, makacs intellektus. Lehet, hogy lenézi az úriembert, és hogy nem mindenre alkalmas; de hiába volt béresgyerek, én tudom róla, hogy érettségizett, sőt egyetemre járt és titokban franciául is ért. Nem vezére költőtársainak, csak éppen a legjobb és legöregebb a népi csoportból.⁵⁹

Részletesebben beszéltem a népiesekről, mert úgy érzem, hogy a külföldi közönséget rendszerint kétfajta író érdekli legjobban egy nemzet költészetéből: az olyan, aki hasonlít az övéire, és az, aki különbözik tőlük. Tagadhatatlan, hogy a népies irány a legmagyarosabb. Én például bizonyos honvágyat érzek a verseik világa felé. Másrészt viszont nem érzem magam idegennek tőlük, mert amennyire elkülönböttem a paraszti élet élményanyagának hiánya, annyira összekapcsol, gondolom, az egyszerű kifejezőmód. Hivatkoztam már az egész mai magyar líra bizonyos stílári közösségére és említettem, hogy a leghelyesebb az volna, ha egy bizonyos általános modern magyar klasszicizmusról beszélénk.⁶⁰ Mert a népies Erdélyi sokszor tökéletes kultúrköltő: telivér, igaz, mély és elegáns művészete akár a Goethe esztétikájának és a legjobb európai nívónak is megfelel. És ha a paraszti témavilágot és a nyelv népi ízét döntően megkülönbötető kritikai tényezőnek tekintenénk, akkor nem tudom, mit kezdjünk egy másik nagy, modern, magyar népi eredetű költőnek, Illyés Gyulának a munkássága felével.

Illyés Gyula is béresfiú volt, jelenleg banktisztviselő, Budapesten él. Komor erejű, súlyos lírai és epikus versekben és versorozatokban dolgozta fel gyermek- és ifjúkora lázító emlékeit, melyeket családi és egyéni tapasztalatok, a föld, a mezőgazdasági cselédség sorsa, a változtatás messianista⁶¹ vágya táplál és egy egészen magasrendű, francia alapozottságú kultúra keretez.⁶² Fegyelmezett és minden irányban képzett intellektualitásával világnézeti síkon sokkal reálisabban és gazdagabban képviseli az önkéntelen irodalmi szociálpolitikát, mint a többi népi költő. Rokonszenve forró és csaknem faji féltéssel veszi körül a magyar munkásság és parasztság ügyét; emiatt őt is sokan támadták; munkássága a régi beidegzettségek

⁵⁸ Sz. jav.: „világháborús katona,”

⁵⁹ Sz. törlés: „A többi népi költő közül most már csak megemlíteni tudom a pasztellszínekkel dolgozó, pásztorzípos, formailag kissé nehézkes Sinka Istvánt és a sokszor rikító színeket keverő, lehiggadásra váró, könnyelmű, de nagyon tehetséges Sértő Kálmánt, aki a propagandaköltészet területére is tett bizonyos nem mindig szerencsés kirándulásokat.”

⁶⁰ A megj. ném. szövegből hiányzó mondat.

⁶¹ Jav. nélkül: „meszianista”

⁶² Sz. jav.: „keresztéz” – az eredeti gépiraton is javították.

javára mégis bizonyos lelkiismereti kötöttségeket mutat a szocializmus új formáival, talán személyekkel, vagy kísérőtünetekkel szemben. Mint költő, kezdetben párizsi modern hatások alatt indult, sokáig a francia fővárosban élt, aztán a magyar történelmi és szellemi múlt ragadta meg; most a forma és tartalom teljes skáláján ír az ember és a társadalom dolgairól, sokszor kemény, száraz, drasztikus gúnnyal és néha egy kevészűrrealista vagy tudatalatti⁶³ vibrálással. Izgalmas önéletrajzszerű prózaművekben, nagyhatású esszéikben tárta fel a puszták népének sebeit és a magyar történelem, intellektus és lelkiismeret vívódásait. Ezek a prózai munkák gyors, átütő hatást értek el az egész országban és a költő verseinek felével együtt megint csak azt bizonyítják, hogy a népi tematika nem zárja ki a legmagasabb kultúrirodalom európai jegyeit.

Illyés a tiszta szellem és a nehéz föld költője, egyszerre népi és kultúríró. A tiszta intellektuális konstrukciók felé fejlődött egy harmadik, szintén nagyon tehetséges új magyar költő, József Attila. Egy mosónőnek volt a fia.⁶⁴ Lénye: ideges, zűrzavar, rikító naturalizmus és szeszélyes, extramodern álomvilág, gyermekes játékbravúrok és hetykeség, hősi sóvárgás és erőfeszítés az egyéni kitisztulás és a logika felé. Az ő szocializmusa már főképp nagyvárosi proletár ideológia. Egyénisége teljesen oppozícióba szorította a külső magyar valósággal és politikai fejlődéssel, és sajnálatos életképtelensége a magyar–zsidó liberális körök és szövetségeseik támogatására utalta. Hogy milyen sóvárgás élt benne egy egészségesebb helyzet iránt, arra fájdalmas bizonyosságot szolgáltatnak pár nappal a halála előtt többek közt nekem is tett kétségbeesett személyes vallomásai. Gyógyíthatatlan betegség, szorongás és örület végzett vele: két évvel ezelőtt egy vidéki állomáson a gyorsvonat elé vetette magát és meghalt. Összegyűjtött versei ekkor egyszerre nagy sikert arattak és a halott fiatal költő fölött – igaz, hogy kisebb arányokban – megisméltődött a polgári-szocialista oldal és az addig közönyös nacionalista rész közt a régi fölösleges kötekedés: kié volt? Hogy kié volt, az nem lehet kétes; legszebb versei feltétlenül kincsei a magyar lírának.

És most, Hölgyeim és Uraim, a továbbiakban teljesen szubjektívnek kell lennem:⁶⁵ olyan ponthoz érkeztünk, ahol egyszerűen abba kell hagynom háború utáni költészetünk közelebbi ismertetését. Illyés és József Attila egyéniségéről szólva részben már az új kultúrköltészet vonalán haladtunk. Nyilván itt volna valahol az én helyem is. A magam ismertetéséről természetes, hogy lemondok; a többieknek még a névszerinti felsorolását is csak kényszerűségből mellőzöm. A további részletezés ugyanis egyre kimeríthetlenebbé válnék egyetlen előadás keretében, azonkívül verses illusztrációk híján még egy tucat költőről szólni: ködös megfoghatatlanságba vezetné az idegen érdeklődőt. Meg kell elégednem annak jelzésével, hogy nem népi, vagy nem hangsúlyozottan népi kortársaimnak értékes serege dolgozik még a magyar költészetben s közülük nem egyet az első vonal közelébe, sőt irányító szerep betöltésének reményébe állít a megbecsülés és a várakozás, melyet a

⁶³ Ceruzás javítás erről: „tudat alatti”, az eredeti gépiraton hiányzik.

⁶⁴ Sz. jav.: „...a fia, törvénytelen gyermek. Ideges, zűrzavar...”

⁶⁵ Sz. jav.: „szubjektívvá kell válnom”

munkásságuk vagy fejlődő tehetségük ígérete odahaza kiváltott. A sereg nagy és változatos; belső tendenciájára – noha van néhány kivétel is – nagyjában érvényesnek gondolom azt az általános jellemzést, amelyet az utolsó tíz év költészetéről a népiesek és a három külön megtárgyalt költő ismertetése előtt összefoglalóan adtam.

Az utóbbi években forráspontra hevültek a magyar élet izgató problémái. A lelkek forrongása az irodalmat és a lírát is meggyötri. Éles akciók és reakciók érthető, kikerülhetetlen, de pillanatnyilag semmiképpen sem üdvös megnyilatkozásokat teremtettek, túlzásokat és rejtőzködéseket, terrort és bojkottot, amely sokszor láthatatlan, de mindig hatékony. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a dolgok nálunk sokkal komplikáltabbak, mint másutt.⁶⁶ Az újabban elért nemzeti eredmények biztatóan hatnak, de még nem olyan nagyok, hogy felszabadítsák a lelkeket és megadják azt a szükséges hitet, amely nélkül az író kritikai értelme nem képes eltekinteni bizonyos aggodalmaktól. Sok sebet csak az idő lesz képes begyógyítani és eltüntetni, sok becsületes tévovázást, programzavart, szimplicizmust és ellenségeskedést csak a további élet alakíthat és javíthat hasznos és erőteljes egyéni és közös munkává. Még azt se látom, hogy tetőpontján vagyunk-e már a feszültségnek. Mindez mint „kínzó tájékozatlanság” veszi körül irodalmi életünket és ez a kritikus atmoszféra élő alkatrészként tapad a valósághoz. Hóbort volna azt állítanom, hogy akárcsak én is mentes vagyok a kételkedéstől, bármennyire igyekszem most kizárólag jeleket és jelenségeket észlelni és tolmácsolni. A szükséges nagy hitet spontán kell kiváltania⁶⁷ a költőkből az életnek, enélkül lelkiismereti parancs a várakozás a végső ítéletmondásban.⁶⁸

Abban azonban feltétlenül bízom, hogy a megerősödött társadalom az igazi magyarságnak és az örök kultúrájának további szerencsés erős és nagyszerű ötvöződéseit fogja megteremteni a jövő fiataljaiban. A magyar nép most óriási erőfeszítéseket tesz a feltámadásért; és engem még az sem csüggeszt, ha átmenetileg túlságosan igénybe veszi a fizikai erők és szükségletek gondja és birkózása. A lélek, a szellem, az öntudat előbb-utóbb mindig kitermeli a maga magasabb vágyait és a kielégítésüket.

És ez így van minden népnél. Az emberiség nagy tömegeit mindenütt a jó költők csöndes lélekkémiai munkája tanítja érezni, árnyalni, finomodni és nemesedni. Igazán nem valami valóságellenes és hazug költészet ideája lebeg előttem, amikor a finom és nemes költői kultúra értékét említem. Régi tétel, hogy a költészet első tárgya az ember. Az ember, minden vonatkozásban. Az ember a természetben és a

⁶⁶ E mondat mellett piros ceruzavonás. Sz. törlése: „mint másutt; pillanatnyilag nem egy esetben azt se tudnám megmondani, hogy egyik-másik kortársam a kétségbevonhatatlan magyar költők közé tartozik-e vagy sem.”

⁶⁷ Jav. nélkül: „kivántania” – elgépelés.

⁶⁸ Vö. lillafüredi előadása teóriájával: „Úgy gondolom tehát, hogy elvileg a legtisztább esztétikai ideálokkal és a legbékésebb szándékkal sem áll ellentétben a háborús költészet létezése. Csak arra termett egyéniség, hit és ihlet kell hozzá; ez a kettő azonban, mint mondtam, sajnos, nem a tudatos embertől, nem az akarattól függ.” (SZABÓ 2003, 679)

társadalomban. Az ember, az egyéniség, mindig érdekes és fontos. A kollektívot is csak az egyéni, az egyéni keresztül érhetjük el. Olyanok vagyunk, mint a fű a réten, mint a kalász a búzaföldön, egyenkint küzdünk, nővünk és érünk, egyenkint érezzük szabadságunkat és kötöttségünket, egyenkint az esőt, a napfényt és esetleg a prérítüzet. De ugyanakkor egyenruhában vagyunk: a füvek, a kalászosok, az emberek egyenruhájában.⁶⁹ Egyenruhában vagyunk egyéniségek és egyéniségek vagyunk az egyenruhában.⁷⁰ Az együtt és a külön éppúgy összefolyik az alkotóban, mint a műélvezőben. Az igazi költészete⁷¹ mindig természeti jelenség és kultúrjelenség, természeti szükséglet és kultúr-szükséglet: egy-egy nyelv költői műremekei éppen olyan reális nemzeti kincsek, mint a hal a vízben, mint a gyümölcs a fáin, mint az arany a földünk mélyén. Ismerem valamennyire az európai népek líráját és úgy vélem, hogy a magyar költészet kincseit a nyugati érdeklődés épp oly gyönyörűséggel és haszonnal tanulmányozhatná, akár például az angolt. A műfordítás sokat ér, de még ez is csak különleges esetekben és késedelmesen tudja jól lebonnyolítani a szellemi árucserét a határokon át. Az igazi közvetítő eszköz a nyelvtudás: A nyelv ismerete élve és rögtön kifogja a halat az idegen vízből, leszakítja a gyümölcsöt a fáról és előbányássza a hegy mélyéből az aranyat. Mi magyarok, kis nép módjára, sok idegen nyelvet tanulunk, és ha talán furcsán ejtjük is ki az idegen szavakat, megnyitottuk magunknak⁷² egy Goethe, egy Hölderlin, egy Conrad Ferdinand Meyer, egy George és a többiek költészetét.

Engedjék meg tehát, hogy hálás szeretettel megköszönve mindnyájuk érdeklődését újabb költészetünk tendenciái iránt, búcsúzásul most szívem mélyéből, külön és reménykedve üdvözöljem az Önök soraiban azokat a fiatalokat, akik ennek az intézetnek a falai közt magyarul tanulnak.⁷³

Szabó Lőrinc

Berlin, 1939. június 9.⁷³

BIBLIOGRÁFIA, RÖVIDÍTÉSEK

HTTP://KRK.SZABOLORINC.HU/

SZABÓ Lőrinc: Vers és valóság – A Miskolci Egyetem Szabó Lőrinc Kutatóhelyének és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Szabó Lőrinc-honlapja. Projektvezető KABDEBÓ Lóránt, szerk. HORÁNYI Károly, 2011 óta folyamatosan bővül.

⁶⁹ Ugyanezt írja *Együtt és külön* (valamint a *Tücsökzenében* kibővített *Közös sors*) című versében: „Egyenruhában vagyok, egyszerű / egyenruhában, mint a réti fű. // Egyenruhában, mint a búzaszem, / kezdem, folytatom s végzem életem.”

⁷⁰ A megj. ném. szövegből hiányzó mondat.

⁷¹ Sz. jav.: „Az igazi ember költészete...”

⁷² Sz. jav.: „meglehetősen ismerjük”

⁷³ Autográf datálás, az első gépiratról hiányzik.

MTA KK

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirat-tára

PIMK

Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár

BUDA 2003

Szabó Lőrinc könyvtára, II. Külföldi szerzők művei. Forgács Anita adatbázisát kiegészítette, jegyzetekkel ellátta, a katalógust szerkesztette és a bevezetőt írta BUDA Attila. [Szabó Lőrinc-kutatóhely, Miskolc, ME BTK, 2003] (Szabó Lőrinc Füzetek-sorozat, 6.)

KABDEBÓ 1974

KABDEBÓ Lóránt: *Útkeresés és különbéke. Szabó Lőrinc 1929–1944.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974.

KABDEBÓ 1989

Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921–1944), I. kötet. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta KABDEBÓ Lóránt. Magvető Kiadó, Budapest, 1989.

KABDEBÓ 2006

KABDEBÓ Lóránt: *Szabó Lőrinc „pere”.* Argumentum Kiadó, Budapest, 2006.

KABDEBÓ–LENGYEL TÓTH 2000

Huszonöt év. Szabó Lőrinc és Vékesné Korzáti Erzsébet levelezése. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta KABDEBÓ Lóránt és LENGYEL TÓTH Krisztina. Magvető Kiadó, Budapest, 2000.

RÓZSA 2009

RÓZSA Mária: Az *Ungarn* kultúraközvetítő szerepe 1940–1944. In: *Tömegek és ünnepek. A nyilvánosság rítusai a közép-európai modernségben.* Szerk. CSÚRI Károly–OROSZ Magdolna–SZENDI Zoltán. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009, 266–274.

SZABÓ 1994

SZABÓ Lőrinc: *Magyar sors és fehér szarvas. Válogatott prózai írások.* Szerk. BOGNÁR József. Magyar Fórum Kiadó, Budapest, 1994.

SZABÓ 2003

SZABÓ LŐRINC: *Emlékezések és publicisztikai írások.* Szöveggondozás, jegyzetek és utószó KEMÉNY Aranka. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. (Osiris Klasszikusok)

SZABÓ 2008

SZABÓ Lőrinc: *Vallomások. Naplók, beszélgetések, levelek.* Szöveggondozás, jegyzetek, életrajz és utószó HORÁNYI Károly és KABDEBÓ Lóránt. Osiris Kiadó, Budapest, 2008. (Osiris Klasszikusok)

SZABÓ 2013

SZABÓ Lőrinc: *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák.* Szöveggondozás, jegyzetek, utószó: KEMÉNY Aranka. Osiris Könyvkiadó, Budapest, 2013. (Osiris Klasszikusok)